

Z dětského světa mizí říkadla a zpěv. A je to škoda

Autor: Mgr. Marie Těthalová | Datum: 7.11.2012 | Vydání: 9/2012, Informatorium

Podle klinické logopedky Kateřiny Slezákové jsou právě lidové písničky a říkadla tím správným nástrojem k rozvíjení dětské řeči. Pokud je nahradíme reprodukovanou hudbou a děti posadíme k televizi nebo k počítači, jejich řečový vývoj tím trpí.

*** Proč chodí předškolní děti k logopedovi? Řeší se ve vaší ordinaci pouze „špatná písmenka“, nebo i něco jiného?**

Logopedie se zabývá vývojem řeči a poruchami řeči. Základní vývoj řeči, a tedy i výslovnosti se uzavírá kolem sedmého roku věku. Souvisí to se zásadními změnami v tělesném vývoji dítěte a se zráním centrální nervové soustavy. Do sedmi let je výslovnost přístupná změnám, snadněji se dá ovlivnit, protože není zatím definitivně zakódovaná. Proto je předškolní věk pro nápravu jakékoli poruchy řeči včetně špatné výslovnosti nejvýhodnější. A je škoda, když se toto období promešká; náprava poruch řeči je v tomto věku prakticky vždy úspěšná. Když už je řeč zautomatizovaná a poruchy řeči se zafixují, je to mnohem náročnější. K nejčastějším poruchám řeči dětí patří ta „špatná písmenka“ neboli dyslalie. V poslední době také přibývá dětí, které ještě ve třech letech vůbec nemluví, mají výrazně opožděný vývoj řeči, ale i poznávacích procesů. U řady z nich je diagnostikována vývojová dysfázie, která má jako první příznak opoždění řeči, ale jde zde o daleko rozsáhlejší poškození řeči jako celku. Příčina je nejčastěji skryta ve fungování centrální nervové soustavy, v její nezralosti nebo poškození. Setkáváme se také s koktavostí, která vzniká nejčastěji kolem čtvrtého roku života, tedy v období, kdy se velmi rychle, někdy až překotně, rozvíjí dětská řeč a dítě je vystaveno zvýšeným nárokům. V neposlední řadě se zabýváme také hlasovou hygienou a poruchami hlasu.

*** U vývojové dysfázie se někdy setkávám se zjednodušující definicí, že jde o opožděný vývoj řeči. To ale asi není všechno, že?**

Opožděný vývoj řeči je první příznak vývojové dysfázie, mezi další příznaky patří mnohočetná dyslalie, až nesrozumitelná výslovnost, výrazné problémy s tvořením vět, časté chyby ve skloňování a časování, vynechávání zvrtných částic a předložek, řeč obsahově velmi chudá, malá slovní zásoba. Dítě se sice běžně domluví, ale jeho formulace jsou chudé, až stereotypní. Ve výslovnosti se také objevují specifické znaky, například neschopnost rozlišit podobné hlásky nebo záměny sykavek. Velmi často jsou deficity též v koncentraci pozornosti. Vývojová dysfázie je hlavně výrazně rizikový faktor pro vznik vývojových poruch učení, jako jsou dyslexie, dysortografie nebo dysgrafie.

*** Jak se do vaší ordinace dítě dostane?**

Nejčastěji to bývá na doporučení pediatra, který v pěti letech provádí kontrolu výslovnosti u dětí. Pokud si vady výslovnosti nebo jiné poruchy řeči všimnou rodiče nebo učitelka ve školce, je lepší přijít na konzultaci co nejdříve a nečekat na dovršení pěti let věku. Při závažnějších poruchách řeči je lepší začít reedukaci co nejdříve. Pokud dvouleté dítě nemá slovní zásobu o rozsahu padesáti slov, jeho řeč je nesrozumitelná a dítě netvoří dvouslovné kombinace, měli by s ním rodiče navštívit logopeda. U dětí, které ve dvou letech nemluví, je podstatně větší riziko, že se u nich ve školním věku projeví poruchy učení. Je mnohem snazší poruchám předcházet než čekat na jejich plné rozvinutí ve školním věku.

*** Čím je ovlivněna schopnost dítěte správně vyslovovat?**

První a velmi důležitou okolností je mluvní vzor, a to nejen rodičů, ale i učitelky mateřské školy. Dítě musí slyšet správnou výslovnost dostatečně často. Jako mluvní vzor působí také masmédiu, zejména televize. Proto je velmi důležité, aby pořady, které dítě sleduje, měly po všech stránkách kvalitní komentář. Jestliže se dostatečně nerozvíjí motorika dítěte, většinou se to projeví na skupině hlásek, které jsou náročné na pohyblivost a koordinaci mluvidel – L, R a Ř. Na řeči se podílí také centrální nervová soustava. Pokud dítě nemá dostatečně zralou centrální nervovou soustavu, nedokáže správně, rychle a přesně rozeznávat kvalitu

zvuků a potom je i nepřesně napodobuje. Podobné hlásky dítěti splývají a zaměňuje je. V řeči se to projevuje jako asimilace sykavek, záměny tvrdých a měkkých hlásek, záměna hlásek K a T...

S výslovností souvisí také úroveň jemné motoriky. Řeč a jemná motorika mají stejnou motorickou dráhu pyramidovou, která zabezpečuje správné motorické provedení. Proto je třeba s nácvikem výslovnosti cvičit i jemnou motoriku a grafomotoriku.

*** Učitelka mateřské školy většinou není logopedka. Může i přesto rozvíjet dětskou řeč? Pokud ano, tak jak?**

Řeč se nejlépe rozvíjí při komunikaci a při hře. V mateřské škole jsou pro komunikaci vhodné podmínky – kolektiv přibližně stejně starých dětí, které mohou rozvíjet spontánní hru, a pokud se zapojí i dospělý, tedy učitelka, aby měly děti vzor správné komunikace, je to pro děti ta nejlepší cesta k rozvoji řeči. Velmi vhodné jsou námětové hry na něco a na někoho – na obchod, na maminku... Dramatizace pohádek nebo jen přiřazování obrázků, zobecňování ve spolupráci s dospělým. Děti většinou vyhledávají situace, kdy by si s dospělým mohly povídat. V mateřské škole se dá také dobře rozvíjet hudebně-pohybová výchova. Zpěv a říkadla, která mají obrovský kladný vliv na rozvoj dítěte, nabízejí spojení rytmu a řeči nebo zpěvu s pohybem a jsou jedním ze základních prvků při nápravě neplynulosti řeči a vývojových dysfázíí. Setkáváme se s tím, že rodiče již říkadla neumějí a nepřijde jim důležité s dětmi opakovat lidová říkadla. Říkadla a básničky přitom není čím nahradit. Kromě příjemných pocitů z rytmu rozvíjejí i naprosto přirozeně všechny dovednosti nutné k dobrému rozvoji řeči, včetně paměti. V mateřské škole je také vhodné prostředí pro rozvoj kresby a jemné motoriky. Její dobrá technická úroveň je předpokladem pro pozdější psaní. Pokud jde o techniku držení tužky, je třeba na ni dbát od samého začátku, jakmile se do akce začínají zapojovat prsty. Musíme vytrvale ukazovat, jak tužka leží na prostředníčku a palec s ukazováčkem ji ze stran přidržují. Vhodnější jsou silnější pastelky, fixy, ale také štětce, křídly, voskovky.

*** Takže to, čemu se dříve říkalo smyslová výchova?**

Ano, to by bylo ideální. V rámci hry rozvíjet sluchové vnímání – hry na slepou bábu, kdy dítě poznává hlas kamaráda, rozeznávání písní podle melodie, hudebních nástrojů, kolem pátého roku cvičení fonematického sluchu, jako je určování první a poslední hlásky ve slově, slovní kopaná, rýmování slov, doplnění rýmu do říkadel. Rozvíjíme také zrakové vnímání, a to pomocí rozeznávání rozdílů, pexesa, rozstříhaných obrázků a podobně. Hmat a propriocepce se dají cvičit v rámci stříhání, lepení, modelování, vytrhávání nebo manipulace s drobnými předměty. Chut' a čich rozvíjí ochutnávání potravin se zavázanýma očima a slovní komentář.

*** Někdy se setkávám s tím, že si učitelky mateřské školy myslí, že by měly dělat i nápravu řeči. Co si o tom myslíte?**

Náprava výslovnosti patří do logopedických pracovišť. Zasahuje se totiž do oblasti nezralé centrální nervové soustavy a důsledky nesprávného postupu mohou být značné. V mateřské škole se mnohem lépe rozvíjejí přirozené schopnosti dítěte, které jsou v konečném důsledku zásadní pro rychlou nápravu výslovnosti. Bylo zjištěno, že trénink paměti a fonematického sluchu v předškolním věku podporuje připravenost dítěte na čtení a může být prevencí možných obtíží. Náprava výslovnosti do mateřské školy tedy úplně nepatří, ale průprava ke správné výslovnosti určitě ano. Patří sem rozvoj motoriky mluvidel, sluchového a zrakového vnímání a samozřejmě i dalších smyslů.

*** Jaký vliv na dětskou řeč má podle vás technika, kterou ovládají někdy od batolecího věku? Mám na mysli různé tablety nebo chytré telefony.**

Je to trend dnešní doby a úplně zavrhnout ho nemůžeme. Ale pro děti je nejdůležitější, když s nimi komunikujeme, a to počítač nenahradí. Více než polovina případů opožděného vývoje řeči je způsobena nedostatkem stimulů, nedostatkem kontaktu s dospělou osobou, která si s dítětem povídá, prohlíží si s ním knížku, obohacuje jeho slovní zásobu. Na počítači si dítě procvičí například postřeh či zrakové vnímání, ale rozhodně ne řeč. Nepřiměřené využívání televize a videa a jejich nadměrné sledování poškozují řeč ve všech

jejích složkách. Informací je sice dost, ale jsou často věku neadekvátní, jejich význam bývá posunut, nebývá vždy přesně pochopen. Jediná cesta, jak podpořit vývoj dětské řeči, je ve vzájemném rozhovoru, trpělivém odpovídání na nejrůznější dětské otázky, rozvíjení všech smyslů a obratnosti dítěte.

*** Říká se, že učitel i rodič by měli být dítěti mluvním vzorem. Co to znamená? A obnáší to pouze správnou výslovnost, nebo i něco jiného?**

Ideální mluvním vzor pro dítě je dospělý, mluvící pomalu, zřetelně a výrazně. Pokud možno se správnou výslovností a dikcí. Pomalé tempo řeči je přitom pro vývoj řeči dítěte zásadní. Pokud dospělí mluví v dlouhých souvětích a navíc rychle, je pro dítě těžké dekodovat jednotlivé zvuky řeči a správně je napodobovat.

*** Může být vývoj řeči ovlivněn i psychickou kondicí dítěte, případně jeho zdravotním stavem? Mám na mysli například zvětšenou nosní mandli.**

Kromě huhňavé řeči, včetně otevřené pusy a unaveného vzhledu má nosní mandle řadu dalších důsledků. V tkáni nosní mandle je prakticky stále přítomná infekce. Dítě má časté záněty nosohltanu, opakované rýmy, záněty středního ucha. Nedostatečný přísun kyslíku vede ke špatné výživě tkání. Nejhuř to snáší CNS a srdce. Což vede ke zvýšené unavitelnosti a podrážděnosti. Dalším z důsledků zvětšené nosní mandle je návykové dýchání ústy, které vede k vytvoření tzv. gotického patra a následně k vadné výslovnosti hlásek, zejména sykavek. Po odstranění zvětšené nosní mandle je zapotřebí nacvičit dýchání nosem, mimo jiné proto, aby se nosní mandle nezačala opět zvětšovat. Jsou k tomu vhodné všechny hry ve vodě, foukání do peříček, zpěv i hra na flétnu.

*** Jak bych měla pracovat s dítětem, které má dyslálii?**

Rozvíjet u něj motoriku jazyka a rtů, jemnou motoriku a grafomotoriku. Dále cvičit sluchové vnímání, rozvíjet jazykový cit a fonemický sluch především. V neposlední řadě rozvíjet poznávací procesy – zobecňování, přiřazování a pohotovost dítěte ke komunikaci.

*** Učitelka se může setkat i s dítětem, které koktá. Jak by měla pracovat s ním, aby se jeho problémy nezhoršovaly?**

Koktavost patří k nejkomplicovanějším a nejobtížněji léčitelným narušením komunikační schopnosti. Až 80 % případů koktavosti začíná v předškolním věku. Je velmi důležité, aby rodiče nebo učitelé věděli, že s terapií koktavosti se musí začít co nejdříve. Pokud se jí podaří eliminovat již v začátcích, potom je terapie daleko kratší a účinnější. Častěji dochází k úplnému vyléčení. Vývojová koktavost začíná opakováním slabik nebo hlásek, nejprve bez tlaku na řeč a později se tlak na hlásky zvětšuje.

*** Jak se chovat k dítěti, které koktá a má problémy se vyjádřit?**

Mezi nejdůležitější faktory patří naše tempo řeči. Neupozorňujeme dítě na řeč a nepřikazujeme mu, aby mluvil pomalu, ale sami hovoříme pomalým a klidným tempem. Nepřerušujeme dítě v jeho projevu a neopravujeme neplynule vyslovená slova. V okamžiku neplynulosti poskytneme dítěti dostatek času bez projevů netrpělivosti a dokončování vět za dítě. Je třeba pozorně poslouchat, když dítě mluví a zejména o čem mluví. Snažíme se redukovat vlivy, které mohou plynulost řeči zhoršovat – nečekané nové situace, časový tlak, únava. Zakoktavání se zesiluje v případech, působí-li na řečový projev dítěte tlak na mluvení. Podle nejnovějších výzkumů je koktavost zřejmě způsobena dyskoordinací pravé a levé mozkové hemisféry. Pravoemisférová zabezpečuje prozodické funkce, tedy rytmus, tempo, vokální a tónové prvky, a levoemisférová zabezpečuje kvalitu lingvistických prvků, jako je jazykový obsah, syntax, fonologie. Z toho vyplývá, že terapie koktavosti bude založena na propojování jednotlivých forem řeči z jedné a druhé hemisféry – například řeč společně s vytleskáváním, zpěv s hrou na tělo, kreslení dohromady s říkadly, hudebně -pohybové hry. Dále je třeba rozvíjet fonologické uvědomování – členění na slabiky, analýza a syntéza slov. V tomto by mohla mateřská školka určitě výrazně pomoci.

*** Jak pracovat s dítětem, které nemluví, má mutismus?**

Mutismus se vyskytuje nejvíc u dětí ostýchavých, bojácných, nápadně nejistých ve styku s cizími, zejména dospělými osobami. Mutistické dítě normálně mluvit umí, ale v určitém prostředí nebo s určitými osobami nekomunikuje. V lehčích případech dítě sice nemluví, ale komunikuje neverbálně – podá hračku, nakreslí obrázek. V zásadě se chová normálně, ale nekomunikuje. Při správném zacházení začne obvykle po nějaké době jednoslovně reagovat, stručně odpoví a porucha rychle odezní. U těžších forem je situace obtížnější, protože dítě se často drží židle nebo matky křečovitě, vypadá vyděšeně a nijak nereaguje na předložené hračky nebo výzvy. Nekomunikuje ani neverbálně. V této situaci nemá smysl jakékoli nucení do komunikace, nebo dokonce násilné psychické „otužování“, které žene dítě do obtížně zvládnutelných situací a spíš potíže vyvolá, než aby jim zabránilo – spaní potmě, povinná recitace. Nepřijatelné jsou také nepřiměřené a nespravedlivé tresty – zavírání dítěte. Je třeba dohlédnout na dětské hry, aby nedocházelo k ponižování labilního dítěte. Pokud má dítě občasné záchvaty elektivního mutismu, tedy nechce mluvit s určitou osobou, mají dospělí většinou tendenci nutit dítě, aby mluvalo, pozdravilo... Při zvládání mutismu je žádoucí právě opačný postup – tvářit se, že všechno je v pořádku. Dítě sice nemluví, ale není to nic mimořádného, nikdo se tomu nediví. Pokud dítě nepozdraví, pozdravíme za něj a necháme dítě, aby se samo rozhodlo, kdy a s kým chce komunikovat a kdy ne. Nucení do řeči situaci podstatně zhoršuje. Pozvolná adaptace na osobu a prostředí probíhá různě dlouho. Důležité je, aby dítě cítilo, že jsme k němu stále vstřícní. Je dobré otázky formulovat tak, aby dítě mohlo odpovědět pokýváním nebo zavrtěním hlavy. Tím se vytvoří iluze rozhovoru. Šepot bývá také často přestupní stanicí k běžné komunikaci. Pokud mutismus přetrvává, je dobré s dítětem navštívit psychologa.

*** Je nutné, aby dítě při nástupu do školy umělo správně vyslovovat všechny hlásky?**

Měli bychom využít předškolní věk k rozvinutí všech schopností dítěte včetně výslovnosti. To znamená rozvoj smyslového vnímání, fonemického sluchu, tělesné obratnosti, grafomotoriky, komunikačních dovedností i správné výslovnosti. Samozřejmě pokud dítě v první třídě nevyslovuje správně R a Ř, nic moc se neděje a náprava se většinou zvládne během první třídy, ale ostatní schopnosti by měly být zvládnuty.

*** Někteří učitelé i rodiče si myslí, že čím více se bude cvičit a čím více podnětů dítěti poskytneme, tím to bude lepší. Opravdu to tak funguje, že čím více podnětů, tím lepší řeč?**

Mohli bychom spolu polemizovat, co je málo podnětů, nebo naopak hodně podnětů, co je zbytečné cvičení a co je naopak potřeba rozvíjet. Dítěti bychom měli dát dostatek přiměřených podnětů, tedy přiměřených věku a jeho schopnostem. Má-li vývoj řeči a komunikačních dovedností probíhat bez zádrhelů, musíme vždy vyjít z toho, na kterém stupni vývoje se dítě nachází, a na to pak navazovat. Chceme-li dítě něco naučit, měli bychom to zařídit tak, aby dítě činnost bavila, aby s námi chtělo komunikovat. Řídit se tedy zájmem dítěte, ideální je hra, při které se nám nepodaří dítě přetěžovat. Řeč se nejlépe rozvíjí během přirozeného vývoje na základě hry, nápodoby a vzájemné komunikace. Pokud se nedaří přirozenou cestou rozvinout komunikační schopnosti a je třeba zasáhnout do přirozeného vývoje, například nácvikem správné výslovnosti, musíme si počínat velmi opatrně a snažit se získat dítě ke spolupráci, vymýšlet hry a soutěže a nešetřit chválou. V žádném případě se nesmí stát, že dítě musí jako povinnost opakovat řady slov na určitou hlásku bez zájmu. Nejprve musíme zjistit, jaká je příčina vadné výslovnosti a rozvinout ty schopnosti, které je třeba s dítětem procvičovat ještě předtím, než se přistoupí k vlastní nápravě, například rozvoj smyslového vnímání a tělesné obratnosti. Při nepřiměřeně dlouhém nebo častém cvičení dochází u dítěte k ochrannému útlumu, kdy ztratí zájem s námi komunikovat, nebo může být agresivní. Jiné dítě podle své povahy strpí vše zdánlivě bez protestu, ale nervová soustava najevo přetížení dá, třeba koktavostí, tikem, poruchami spánku.

*** Dnes se setkáváme i s dětmi z bilingvních rodin, případně s dětmi, které doma mluví svým rodným jazykem a ve školce česky. Jak by měla učitelka pracovat s těmito dětmi? A existuje v jejich případě nějaké riziko ohrožení vývoje řeči, o němž by bylo dobré vědět?**

Pokud se dítě učí další jazyk přirozenou cestou, tedy na základě nápodoby tak jako mateřský jazyk, simultánně se rozvíjejí řečové oblasti pro oba jazyky a většinou se podaří zvládnout oba jazyky zároveň. Lepší situace pro dítě je tehdy, pokud již zvládá komunikační schopnosti svého mateřského jazyka, plynně

se vyjadřuje a má dostatečnou slovní zásobu, což by dítě ve třech letech, kdy přichází do MŠ, mělo mít. Potom by nemělo mít problémy s výukou dalšího jazyka přirozenou cestou s rodilými mluvčími. Pokud však dítě ještě ve třech letech téměř nemluví svým mateřským jazykem, má s největší pravděpodobností vývojové problémy s řečí, pak nácvik dalšího jazyka, byť přirozenou cestou, není vhodný. Teprve po důkladnějším zvládnutí mateřského jazyka se může začít s jazykem cizím. Riziko u těchto dětí je, že se řečový vývoj ještě zpomalí a nenaučí se dobře ani jeden jazyk. Může také dojít k negativnímu transferu z jednoho jazyka do druhého.